

CÂMIÛ'T-TEVÂRÎH'TE KUBILAY HAN'IN ÇİN'DEKİ
İDARÎ TEŞKİLATI VE BAYINDIRLIK FAALİYETLERİ

Kublai Khan's Administrative Organization And Facilities of Public Works
in China in Câmîü't-Tevârîh

Özkan DAYI*

Özet

Cengiz Han zamanında teşkilat anlamında şekillenmeye başlayan Moğol devleti, Kuzey Çin'in bu dönemde Moğolların hâkimiyetine girmesi ile yeni idarî yapılarla da karşı karşıya kalmıştır. Devletin kurumsal anlamdaki örgütlenmesi ve bayındırlık faaliyetleri Cengiz Han'ın halefleri tarafından önem verilerek sürdürülmüştür. Moğol devletinin devlet düzeni bağlamında farklı devlet kültürlerinden etkilendiği çok açıktır. Uygurlar ile başlayan bu etki sahasının devlet sınırlarının büyümesi ile doğru orantılı olarak genişlediği görülmektedir. Uygurları takiben Çinli ve Müslüman unsurları bu genişleyen yapının içerisinde görmek mümkündür. Ayrıca Moğol istilasının yaraları bu dönemde idarî sistemin yerleştirilmesi ve imar faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi ile sarılmaya çalışılmıştır. Çalışmamızda, Moğol dönemi için önemli bir dönem olan Kubilay Han zamanı Çin'in idarî sistemi ve bayındırlık faaliyetleri Câmîü't-Tevârîh'in bakış açısı ile ele almayı amaçlamaktayız.

Anahtar Kelimeler: Çin, Câmîü't-Tevârîh, İdarî yapı, İmâr faaliyetleri

Abstract

The State of Mongolia, which started to take its form as an organization during Genghis Khan, encountered new administrative structures with Northern China's entering under the rule of Mongolia during that period. Institutional organization of the state and the facilities of public works were continued to a considerable extent by the successors of Genghis Khan. It is very obvious that the State of Mongolia was affected by different state cultures in terms of state order. It is seen that this area of influence which started with the state of Uyghur expanded in parallel with the expansion of the state borders. Following the state of Uyghur, it is possible to see Chinese and Muslim elements in this expanding structure. In addition, during that time, the wounds caused by the Mongolian occupation were tried to be taken care of thanks to the establishment of administrative system and carrying out the zoning developments. In our study, we intend to touch upon China's administrative system during Kublai Khan which is an important period for Mongolia and facilities of public works through Câmîü't-Tevârîh's point of view.

Key Words: China, Câmîü't-Tevârîh, Administrative Structure, Facilities of Zoning

* Atatürk Üniversitesi, Tarih Bölümü, Orta Çağ Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, ozkandayii@gmail.com

GİRİŞ

Moğol devletinin idarî anlamdaki teşkilatlanma sürecinin ilk temelini Uygur Türklerinin attığı bilinen bir gerçektir. Cengiz Han'ın Nayman ülkesine yaptığı sefer sonucunda Naymanların Uygur asıllı mühürdârı Taşatun'un (Ta-Tangg'a veya Tatatunga) Cengiz Han tarafından bürokratik işler ve Uygur yazısının öğretimi için devlet bünyesinde görevlendirilmesi Moğollarda bürokratik bir devlet düzenine doğru gidişin en belirgin başlangıcı olarak gösterilebilir (Yasin, 2011, 9, s. 96; Yuvalı, 2002, VIII s. 361 Ersoy, 2007, 22, s. 395; Barthold, 1990, s. 411).

Taşatun'dan sonra Çinli Yeluçtsay ve Harezmi Mahmud Yalavac'ın idarî kadrolarda devlet teşkilatını kökten değiştiren ve şekillendiren yeni projelere imza attıkları bilinmektedir (Yasin, 2011, 9, s. 97; Yuvalı, 2002, VIII, s. 361; Grousset, 1980, s. 227; Barthold, 1990, s. 507; Dayı, 2015, 3, s. 63-68).

Bu yeni devlet anlayışın içinde farklı coğrafya, kültür ve devlet geleneklerinden gelen devlet adamlarının olması Moğol döneminde devlet düzenine ayrı bir bakış açısı getirmiştir. Bu farklı bakış açıları ayrıca devletin sivil idarecileri arasında siyasî çekişmelere de sebep olmuştur. Fakat Moğol devletinin değişen ve gelişen coğrafyası, idarî anlamda etkileşime maruz kalmayı kaçınılmaz bir hale getirmiştir.

Tüm bu faktörler göz önüne alınarak Kubilay Han'ın devlet idaresi ve bayındırlık faaliyetlerinin de bu bağlamda geliştiği görülmektedir. Bu faaliyetlere Moğol tarihinin ana kaynaklarından sayılan Reşidüddîn Fazlullah'ın Câmîü't-Tevârîh adlı eserinin bakış açısından bakmaya çalışacağız. Ayrıca bu çalışmayı Câmîü't-Tevârîh'in Behmen Kerîmî nüshası rehberliğinde hazırladık.

Kubilay Han Döneminde Çin'in İdarî Yapısı

Cengiz Han ile başlayan Moğol devletindeki idarî yapılanma Ögeday Kaan zamanında da devam etmiş, Ögeday Kaan bu dönemde ülkesini on vilayete taksim ederek aslında bu anlam en belirgin yeniliği ülke genelinde uygulamaya koymuştur (Spuler, 2011, s. 305). Yine bu dönem belirsiz bir hal alan vergi konusunda da Ögeday'ın sabit bir uygulama için malî düzenlemelere gittiği bilinmektedir (Reşidüddîn, 1374 hş., s. 564; Dayı, 2015, 3, s. 65).

Kubilay Han, Moğol devletinin Büyük Kaan'ı olan kardeşi Mengü Kaan¹ tarafından Çin'e gönderilmiş ve Çin'in idaresi ile görevlendirilmiştir (Özgüdenli, 2006, s. 164; Spuler, 1968, V/II, s. 967). Bu tarihten itibaren Kubilay'ın artık Çin'de yeni bir devlet sistemi tesis etmeye başladığı bilinmektedir. Bu dönemde aynı şekilde İran

¹ Mengü Kaan (1251-1259), Tuli'nin oğlu Cengiz Han'ın torunu, Hülagu'nun büyük kardeşi'dir. (Reşidüddîn, 1374 hş., s. 580; Kadyânî, 1387 hş., s. 852; Müstevfi, 1387 hş., s. 587)

bölgesine Mengü tarafında 1253 tarihinde Hülagu Han'ın² da memur edildiğini görmekteyiz (Ebrû, 1378 hş., I, s. 467; Safâ, 1349 hş., III, s. 14-17; Kalkaşendî, IV, 1922, s. 419; Âştiyânî, 1374 hş., I-II, s. 172; Boyle, 1385 hş., V, s. 321.). Mengü'nün yeni atamaları ile birlikte geniş Moğol coğrafyasındaki idarî yapılanmalar ve imar faaliyetleri ilerleyen dönemlerde daha belirgin bir şekilde görülmeye başlayacaktır.

Kubilay'ın Çin'deki yeni hükümet yapısında üç büyük merkezî büro bulunmaktaydı: Bunlar, sivil halkla ilgili tüm konularla uğraşan kâtiplik dairesi, askerî konularla ilgilenen has meclis, ülkenin dört bir tarafında hükümet yöneticilerini denetleyip rapor veren denetim kurulu idi. Sarayın aldığı önemli kararları uygulamak için tüm devlet dairelerinin bütün eyâletlerde temsilcileri mevcuttu. Çiftçilere arazilerine geri dönmek konusunda yardımcı olmak için tarım destekleme bürosu bile kurmuştu (Marshall, 1996, s. 120).

Anlaşıldığı üzere Kubilay Han, Çin'de hâkimiyetini sağlayınca kendi devlet sistemi üzerine eğilmiş ve bu yapıyı bürokratik, askerî ve iktisadî işlerde teşkilatlanarak sağlamlaştırmayı tercih etmiştir. Ayrıca tarımın desteklenmesi ve çiftçilere yardımcı olunması ekonominin temeli olan ve Moğol istilasıyla bozulan ziraî sistemin yeniden tesis edilmeye çalışıldığını bize göstermektedir. Buna benzer bir diğer faaliyet ise İran'da İlhanlı bürokratları tarafından yürütülmektedir (Dıraman, III, 2007, s. 106; Gaffârânî, 71, 1385 hş., s. 182; Petruşevsky, 1366 hş., s. 15).

Kubilay Han, Çin'i diğer Moğol devletlerinden ayırmış ve Çin'i bütün Moğol devletleri içerisinde müstakil bir hale getirmiştir. Bunun için milliyet kanunu oluşturmuştur. Çin halkı dört gruba ayrılmıştır. Bunların ilki Moğollar, ikinci grup Orta Asyalı kavimler Uygurlar ve Türk kavimleri, üçüncüsü, Kuzey Çinliler, dördüncüsü ise Güney Çinliler olmuştur. Ayrıca yardımcı kavimlerin imtiyazları bulunuyordu. Bunların içerisinde özellikle Uygurlar ön plana çıkmaktaydı. Uygurlar şehzâdelerin eğitiminde ve devlet dairelerinde kâtip olarak çalışmaktaydılar. Devlet işlerinde Çince ve Moğolca dilleri kullanılıyordu. Uygurlar bu iki dili de yazabiliyorlardı. Bu yüzden Moğollar için faydalı oluyorlardı (Eberhard, 1995, s. 259-260; Müsevî, 1370 hş., X, s. 642-643; Kadyânî, 1384 hş., a, 82).

O dönem Çin halkının milliyet esasına göre sınıflara ayrılması, Çin gibi zor ve kalabalık bir coğrafyanın işlerinin kolay bir şekilde görülmesi ve daha anlaşılır bir şekle sokulması anlamında idarî sisteme koyulmuş olabilir. Ayrıca dikkat çeken diğer bir husus bu sınıflar içerisinde Uygurların farklı bir yerde bulunmasıdır. Devletin kurulduğu dönemden itibaren idarî anlamda Moğol devletini sisteme oturtan Uygur Türklerinin Kubilay zamanında muteber ve ayrıcalıklı bir konularının bulunduğu açıktır.

² Hülagu Han, Cengiz Han'ın torunu ve Tuli Han'ın oğludur. Tuli Han'ın Sorkotani Bekî adlı hanımından dünyaya gelmiştir. Mengü, Kubilay ve Arık Boga kardeşleridir. (İbnü'l- İbrî, 2011, 18; Reşidüddîn, 1374 hş., s. 560-562, 676; Abû'l Farac, 1950, II, s. 531; Mîrhand, 1339 hş., V, 195; Reşidüddîn, 1374 hş., 553, 612; Handmîr, 1333 hş., a, III, s. 50)

Büyük Kaan sarayında bir şölen düzenlediğinde oturma düzenine uyulurdu. Solunda kraliçe (hatun), sağındaki daha alçaktaki koltuklarda oğulları, torunları ve kaana kan bağı ile bağlı kimseler otururdu. Teşrifatçılar, şölene gelen ve sarayın kurallarını bilmeyen yabancıların uygun yerlere oturmasına özen gösterirler (Marco Polo, 2015, s. 89-90). Saray içerisinde de belli bir hiyerarşinin söz konusu olduğu görülmektedir.

Yönetilen bütün ülkeler üzerinde ve tüm devlet işlerinde yetkili on iki kişilik bir kurul bulunurdu. Bu kurul Ahmed adında Büyük Kağan'a kurulun diğer üyelerinden daha çok sözü geçen bir Müslüman vardı. Diğer vezirler ise Hitaylı yani Kuzey Çinli idiler. Ahmet, istediği kişileri ülkelere yönetici olarak atayabilir, resmi görevlere adamlarını getirebilirdi (Mîrhand, 1339 hş., s. 206; Marco Polo, 2015, s. 85-86; D'ohsson, 2006, s. 242). Çin'de Müslüman kökenli devlet adamlarının bu dönemde etkin bir şekilde devlet yönetiminde yer aldığı anlaşılmaktadır.

Büyük Kağan'ın önemli ve güçlü on iki beyi, ordu işlerini düzenlemeye yetkili bir kurulu seçer ve bu kurul ayrıca subayların yaptıkları işleri belli etmeden izlerdi. Bu kurul Kağan'dan başkasına karşı sorumlu olmadığı için yüce kat anlamında "Tay" diye anılırdı. Bundan başka yine on iki beyden oluşan ve kağanlığın otuz dört ilinin yönetimiyle ilgili bütün alanlarda denetleme yetkisi bulunan bir üst kurulun daha varlığı bilinmektedir ki; bu kurul Hanbalık'ta³ pek çok odası ve salonu bulunan büyük ve yüksek bir sarayda toplanırdı. Her ilin, yetkili oldukları alanlardaki işlerinin görülmesi için denetçiler ve yazıcılar seçilerek bu illere atanırdı. Bu kişiler vergi toplanmasını ve kullanılmasını ayrıca askerlik işleri dışından kalan tüm devlet işlerinin her aşamada yürüyüp yürümediğini denetlerlerdi. Bu kurul, ikinci denetleme kurulu anlamına gelen "Sing" adını taşıırdı. Yine bu kurul da diğer askerî kurul gibi yalnızca Kağan'a karşı sorumludur (Marco Polo, 2015, s. 98; Emîn, 1357 hş., s. 141).

Ayrıca Kubilay Han zamanında her eyâlette bir on bin başı yani tümen kumandanı bulunurdu. Maliye nezaretinden aldığı emirler üzerine vergiler kumandanıdan alınırdı. Kumandanın yanında vergi işiyle meşgul olan dört vergi memuru bulunurdu (D'ohsson, 2006, s. 241).

Askerî ve idarî işlerin yürütüldüğü iki ayrı meclisin bu dönem itibariyle mevcut olduğu bilinmektedir. Bu meclisler bir dîvân gibi çalışmakta ayrıca denetim ve atama yetkisine de sahiptiler. Bünyesinde birçok yazıcının ve memurun çalışması, askerî ve idarî işlerin ayrı ayrı yürütülmesi, kendi kendini denetleyen bir yapının mevcut olması Moğol döneminde devlet işlerinin yürütülmesine ne kadar önem verildiğinin bir göstergesidir.

³ Hanbalık yani Han şehri, Çin'de Pekin olarak da bilinen bu şehir Moğol İmparatorluğunda Kubilay Han zamanında başkentlik yaptı ve mamur hale getirildi. Hanbalık ile ilgili detaylı bilgi için bkz; (Kadyânî, 1387 hş., b, s. 344; Abû'l Farac, 1950, II, s. 578; Taşağıl, 1997; Handmîr, 1333 hş., a, III, s. 62)

Çin ve doğrudan Çin'e bağlı olan ülkeler idarî anlamda on iki kişiden oluşan bir denetleme kurulu ile yönetilmek ve bu kurulun merkezliğini Hanbalık şehri yapmaktaydı. Bu kurul eyâletlerdeki memur sınıfını denetleme görevini de üstlenmişti. Bu idarî kuruldaki başka anlaşılacağı üzere yine on iki kişiden oluşan bir de askerî işleri denetlemek için kurulan başka bir kurul daha bulunmaktaydı.

Kubilay Kaan zamanında Moğol ülkesi Akdeniz sahillerine kadar inerek Bizans İmparatorluğu'na komşu olmuştu. Bu memleketlerin bir kısmı doğrudan bir kısmı da tabii olmak üzere idare ediliyordu.

Yine posta teşkilatı içerisinde de idarî anlamda memur gruplarının görev yaptığı ülke genelinde bilinmektedir. Üç millik durakların her birinde, görevi bir ulaşım geliş ve diğerinin gidiş saatini ve gününü kaydetmek olan yazıcılar bulunuyordu. Ayrıca durakları ayda bir denetleyen ve görevini savsaklamış olan ulakları cezalandıran denetçiler de görev yapmaktaydı. (Marco Polo, 2015, s. 99-100).

Doğrudan Kubilay Han'ın idaresinde olan eyaletlerden biri Selenga, bir diğeri de Kore idi. Diğer on memleket ise Çin içerisinde bulunuyordu (D'ohsson, 2006, s. 240). Kubilay Han zamanında Moğol devletinin doğu kesimini oluşturan Selenga, Kore ve Çin ülkelerinin idarî olarak taksim edildiği görülmektedir. Bu bölgenin dışında kalan batıdaki ülkeler, bu ifadeden de anlaşılacağı üzere, dolaylı olarak Büyük Han'a bağlı ülkeler statüsünde yer almaktaydılar. Bu bağlılık aslında resmî kalıp, fiilen mevcut değildi. Kubilay Han'ın kendisine doğrudan bağlı olan ülkesini on iki idarî birime ayırması ve bu idarî birimlerin bir heyet tarafından yönetilmesi Moğol devletinin doğudaki bu kısmında büyük bir idarî ve bürokratik yapılanmanın mevcut olduğunun en güzel örneğidir.

Ayrıca 1290 tarihine gelindiğinde ise Çin'de nüfus sayımı yapılmıştır. Eyâletlerin umumî valileri prenslerden tayin edilmiştir. Her eyâlette bir tümen ve bu tümenin kumandanı bulunuyordu. Maliye nezâretinden aldığı emirler üzerine vergiler kumandanlardan alınır. Kumandanın yanında vergi işiyle meşgul olan dört vergi memuru bulunuyordu. Askerî sınıfın rütbeli görevlilerinde payza⁴ adı verilen kimlik kartı muadili olan nişâneler bulunmaktaydı. Yüzbaşılardan nişanı yani payzası yirmi ons ağırlığında gümüş bir tabletti. Bu tabletlerin üzerinde "*Büyük Tanrı'nın kudreti ve bizim imparatorumuza olan lütfu ile Hakan'ın adı muzaffer ve muhterem olsun. Buradaki emre her kim itaat etmezse cezası ölümdür*" diye bir ibare vardı. Büyük orduyu idare

⁴ Payza, habercilere ve yüksek devlet memurlarına kimin emriyle yolculuk yaptıklarını belirten ve devlet işlerinde o kişilere kolaylık tanıyan bir çeşit kimlik belgesi görevini yapan bir plaketti. Payzalar genellikle tahtadan ya da madenden yapılırdı. Ama daha yüksek mevkilerdekini tanımlayanlar gümüş ve altın oluyordu. Payza uygulaması muhtemelen bir taltif vesikası olarak Karahanlı devletinde de kullanılmaktaydı. Büyük Moğol Devleti ile şubelerinde kullanılan payza, şahsa mahsus olup ve amannâme niteliği de taşırdı. Bu başlıca idare altındaki emir, askerî kumandanlar ve valilere verilirdi. Bazen de güvenilir kimselere de verilmekteydi. (Emîn, 1357 hş., s. 78-79; Marshall, 1996, s. 46; Genç, 2002, s. 154; Aksarayî, 2000, s. 105; Uzunçarşılı, Medhâl, 1988, s. 202; Dehkhodâ, 1373 hş., IV, s. 4625)

eden generalin elli ons ağırlığında tableti (payza) olup üzerinde aslan, güneş ve ay resimleri bulunmaktaydı (D'ohsson, 2006, s. 241).

Kubilay Han Zamanında Vezâret Kurumu

Cengiz Han döneminden itibaren Moğollarda müşavirlik makamının bulunduğu bilinmektedir. Bu gelenek Kubilay zamanında devam ettirilmiştir. Kubilay Han'ın sarayında vezirlik makamında Müslümanlar da bulunmaktaydı. Mahmud Yalavac'tan sonra bu makamda Seyyid Acal, yirmi beş yıl boyunca ölene kadar bulunmuştur. Tedbirli bir vezir olan Seyyid Acal zamanında kâğıt para uygulaması olan Çav⁵ Çin'de yaygın hale gelmiştir. Çin'de daha önce kullanılan kâğıt para sistemi Kubilay Han'ın fermanı ile Moğol döneminde ülke genelinde yaygın hale getirilmiştir. Halk arasında "*Mülk ve çav Kağan'ındır.*" tabiri bu dönemde kullanılmıştır. Böylece Moğol dönemi Çin'inde Çav, altın ve gümüş mukabilinde değiştirilmeye başlanmıştır. Bir çavın değeri on dinar denk gelmekteydi. Seyyid Acal'den sonra yerine vezir olarak Ahmed Benâketî gelmiş fakat Seyyid Acal kadar kifayetli olamamıştır (Âştiyânî, 1374 hş., s. 154; Handmîr, 1333 hş., a, III, s. 64-67; Pîrnâyâ, 1390 hş., s. 692; Âyetî, 1346 hş., s. 10; Handmîr, ty., b, s. 263).

Ahmed Benâketî, Kubilay Han'ın veziri ve müşaviri olarak Moğol devletinin merkezinde devlet ricali arasında bulunmaktaydı. O, gençliğinde Moğol hizmetine girmiş ve yaşlılık döneminde Kubilay Han zamanında Hitaylı vezirlerden birinin tahrikiyle katledilmiştir. Ahmed, kurnazlığı ile tanınmakta ve Kubilay Han üzerinde büyük nüfuz sahibiydi. Daha sonra Ahmed Benâketî'nin yerine Uygur Türklerinden Sanga vezirlik makamına oturmuştur. Sanga da sefeli Ahmed gibi milletin cebine düşküdü. Yedi yıl vezârette bulduktan sonra o da Benâketî gibi katledilmiştir (Kadyânî, 1387 hş., b, s. 190; Mîrhand, 1339 hş., V, s. 205-207, 210; Handmîr, ty., b, s. 263, 265; D'ohsson, 2006, s. 242, 244; Handmîr, 1333, a, III, s. 62,66-69.).

⁵ Kubilay Han zamanında Hanbalık'ta (Pekin) Büyük Kaan'ın darphanesi bulunmaktadır. Yaprakları ipek böceğine yem olan dut ağacının kabukları soyulur, Buradan pürüzsüz dış kabukla ağacın tahtası arasında kalan ince iç kabuk çıkarılır, yumuşatılarak lapa gibi oluncaya kadar havanda dövülürdü. Pamuktan yapılan kâğıda benzeyen ancak kapkara olan bir kâğıt üretilirdi. Kâğıt yapıldıktan sonra çeşitli boylarda para olarak parçalara ayrılırdı. Bu parçaların en küçük olanı ise bir paraydı, biraz daha büyük olanı bir Venedik gümüş parası değerindeydi. Bu kâğıdın üretimi saf gümüş ya da som altın elde edermiş gibi emek gerektirmekteydi. Her kâğıt parçasının üzerine bu iş için özel olarak seçilmiş belirli sayıdaki görevli yalnız adlarını yazmakla kalmaz, damgalarını da vururlardı. Son olarak Kaan tarafından darphanenin başına atanmış olan üst düzeydeki yetkili kendi sorumluluğuna verilmiş olan damgayı sülûğüne batırarak kâğıdı damgalardı. Böylece bu kâğıt geçerli bir paranın gücüne kavuşur ve bu paranın benzerlerini yapmaya kalkışmak suç idi. Bol bol basılmış olan ve Büyük Kaan'ın egemen olduğu bütün illerde elden ele dolaşan bu kâğıt parayı yaşamak isteyen kimse geçerli bir ödeme aracı olarak tanımayıp almamazlık edemezdi ve birinin elinde kullanılmaktan çok aşınmış olan bir para varsa bu para darphaneye getirilir ve değerinin yalnızca yüzde üçü ödenirse bir yenisiyle değiştirilebilirdi. (Marco Polo, 2015, s. 97; D'ohsson, 2006, s. 242; Jahn, 1942, VI, s. 300-301)

Kubilay Han zamanında Uygurların ve Müslümanların etkin bir şekilde devletin en yüksek makamlarında yer aldıkları bilinmektedir. Fakat diğer Moğol şube devletlerinde olduğu gibi Çin ülkesinde de devlet ricalî arasında siyasi çekişmeler yaşanmaktaydı.

Yine dönem içerisinde kâğıt para uygulamasının ülke genelinde yaygın bir hale getirilmesi Kubilay Han'ın Moğol devleti için yaptığı en büyük yeniliklerden ve idarî faaliyetlerden biri olarak da görülebilir. Çin'deki bu uygulama daha sonra Ön Asya Moğolları yani İlhanlılar tarafından da örnek alınacaktır. Bu haliyle Çav malî anlamda Moğolların dünya tarihinde yaygın hale getirdikleri uygulama olarak da kabul edilebilir. Fakat kâğıt para sistemi Çin'de olduğu gibi Ön Asya'daki Moğol ülkesinde kabul göremeyen bir uygulama olmuştur.

Kubilay Kaan ve Ön Asya Moğolları'nın Metbûluk Durumu

Hülagu'nun Ön Asya'ya gönderilmesinin bir sebebi de, batıdaki Moğol askerî valileri olan Curmagun, Baycu, Elcigidey'in bütün çabalara rağmen yörede kesin sonuç alamamış olmalarıdır. Hülagu ve Kubilay'a Cengiz Han devrindeki gibi ulus verilmemiş bunun yerine bölgelerine Mengü Kaan tarafından tayin edilmiş olduklarını görmekteyiz. Hülagu, ağabeyi Mengü Kaan'ın naibi konumundaydı. Bu durum kendi adına darp ettirdiği paralarda açıkça görülmektedir. Abaka devrinde de durumun değişmediği bilinmektedir (Yuvalı, 1994, s. 54-55).

Ayrıca Hülagu ve haleflerinin zamanında Büyük Han'ın bir temsilcisinin İran'da bulunduğunu, Gazan Mahmud Han zamanında ise basılan paralarda Büyük Hanlar'dan bahsedilmediğini ve Gazan'ın paraları kendi adına bastırıldığını, İran'da Büyük Han'ın temsilcisinin de artık itibar görmediğini söyleyebiliriz. Mengü Kaan'ın ölümünden sonra Büyük Kaan olarak tahta geçen Kubilay Han, kardeşi Hülagu'ya bir ferman göndererek Ceyhun nehrinden Suriye-Mısır sınırına kadar uzanan toprakların hükümdarlığını ona tevcih ederek Hülagu'nun yönetimini onaylamıştır (Yuvalı, 1994, s. 55; Reşidüddîn, 1374 hş., s. 615; Mîrhand, 1339 hş., s. 196, 203).

Ayrıca Hülagu'nun vefatından sonra devlet ileri gelenleri babasının vasiyeti gereğince Abaka'yı tahta geçirmek istemişlerse de, Abaka onların bu teklifine karşılık: *"Kubilay Han bizim metbumuzdur. Ondan müsaade almadan tahta cülus edilebilir mi?"* demiştir. Şehâdeler ve sarayın ileri gelenlerinin ısrarı ise şu hususta yoğunlaşmıştır. *"Bizim kardeşlerimizin en büyüğü, Moğol örf ve adetlerini en iyi bilensiniz. Bundan ayrı olarak babanız sağlığında sizi halef tayin etti. Bu sebeple tahta sizden başkası çıkamaz."* demişlerdir. Kubilay Han, Abaka'nın hükümdarlığını 1270 yılının başlarında tasdik etmek suretiyle babasına halef olduğunu, bundan böyle İran'daki Moğol kolunun aynı usulü tatbik etmesini bildirmiştir (Âştîyânî, 1374 hş., s. 162).

Mengü Kaan zamanında İran coğrafyasına gönderilen Hülagu Han, Cengiz Han'ın vasiyetinde bulunmayan ve bu yüzden tüm Moğol hanedan üyelerinin hak iddia ettiği Ön Asya bölgesinde hâkimiyetini güçlendirmek için Kubilay Han ile ittifak kurmuştur.

Kubilay Han ise kendine tabiiyeti kabul eden Hülagu'yu, taht üzerinde hak iddia etmiş olan Arık Buka ve onun destekçisi konumundaki Altın Orda devletine alternatif olarak yanında tutmuştur.

Kubilay Han'ın sadece kendi ülkesindeki yönetim kadroları üzerinde etkili olmadığı aynı zamanda Büyük Kaan unvanı ile şube Moğol devletleri üzerinde de etkili olduğu bir gerçektir. Bu konumu aslında Kubilay'ın Çin ülkesindeki hâkimiyetini de pekiştirmekteydi. O, sadece kendi ülkesine memur atayan bir Han değildi, gerektiğinde fahrî düzeyde de olsa Moğol devletlerine de onursal atamalar yapmaktaydı.

Kubilay Kaan Zamanda Hanbalık Şehri ve Saray

1264-1368 yılları arasında Çin'in baş şehri olan Hanbalık şehrinin, Câmîü't-Tevârîh'te dört ferseng⁶ kadar Hıtay yani Kuzey Çin memleketlerinin içerisinde yer aldığı belirtilmektedir. Bu vilâyetin bazı yerlerinde havanın sıcak, bazı yerlerinde ise soğuk olduğu değinilmektedir. Bu bölge Cengiz Han zamanında uzun bir süre kuşatılmış ve burası ancak Ögeday Kaan zamanında tam anlamıyla Moğol devletine bağlanmıştır (Reşidüddîn, 1374 hş., s. 639).

Cengiz Han zamanında Hıtay ülke merkezi olarak seçilmemiştir. Fakat daha sonra Mengü Kaan bu bölgeyi Kubilay'a vermiş, Kubilay ise memleketi çok mamur görmüş ve burayı kendine merkez olarak seçmiştir (Reşidüddîn, 1374 hş., s. 639).

Hanbalık şehri Câmîü't-Tevârîh'e göre Hıtaylılar tarafından o zamanlarda "*Çunkdu*" olarak adlandırılmaktaydı. Hanbalık'ta bir saray mevcut idi ki; eskiden bu saray seçkin müneccimler ve âlimler tarafından bina edilmişti. Fakat Cengiz Han tarafından bu saray tahrip ettirilmiştir. Fakat Kubilay Han, kendi adına buradan uzak ismi "*Daydu*" olan bir diğer şehri mamur etmek istemiştir. Daydu şehrinin birbirine bağlı on yedi burcu bulunmaktaydı. Her burcun arası bir fersah mesafede idi. Burçların dışında Kubilay Han sayısız imâretler yaptırmıştı. Han, farklı vilâyetlerden çeşitli meyve ağaçları getirtmiş ve burada oluşturulan bağ ve bostanlara diktirmişti (Reşidüddîn, 1374 hş., s. 639).

Kubilay Han, ayrıca kendi ordusuna bu şehrin ortasında bütün sütunları mermerden olan bir saray inşa ettirmişti. Sarayın etrafı dört duvar ile çevrelenmekteydi ve duvardan duvara mesafe bir ok atımı kadardı. Sarayın içinde devlet adamlarının her sabah toplandığı bir alan da bulunmaktaydı. Yine nöbetçilerin olduğu ve Han'ın kışın oturduğu bir bölüm sarayın içinde mevcut idi. Ayrıca sarayın içinde açıkça görülebilen birçok tarihî tasvirde bulunmaktaydı. (Reşidüddîn, 1374 hş., s. 639-640).

⁶ Ferseng, fersaha denk gelen bir mesafe birimidir. Her fersah 6 km.lik bir uzunluk teşkil eder. (Kantar, 1998, s.455)

Hanbalık Şehrindeki Su Kanalı

Hanbalık ve Daydu şehirlerinde büyük bir nehir mevcut idi. Bu nehrin kuzey tarafından ise yaylaklara gidilmektedir. Şehrin dışındaki gayet büyük bir ırmak göl haline getirilmişti. Bir bend ile katılan bu gölde gemiler gezinti yapabiliyordu. Bundan önce bu nehrin suları başka bir yere akar ve bir halice dökülürdü. Haliç, denizden Hanbalık hududuna kadar gelen dar bir boğazda idi ve gemiler buraya gelemezdi. Bu yüzden sahildeki yükler hayvanlarla Hanbalık'a kadar götürülürdü (Reşidüddîn, 1374 hş., s. 640).

Çinli mühendisler ve bilginler bir araya gelip özellikle Hıtay vilâyetinden, Maçin'den, Hingsay şehrinden ve diğer yerlerden Hanbalık'a gemilerin gelebilmesinin mümkün olabileceğine karar verdiler. Bunun üzerine Kubilay Han büyük bir su kanalının açılmasına, mezkûr nehrin ve birkaç diğer nehrin bu kanalın içine dökülmesini emretti. Bu nehrin üzerine birçok bendler yapılarak bunlar kapatıldı. Gemiler bu bendlere ulaştığında her ağırlıkları ile çalaska çarkı vasıtasıyla yukarıya taşınırdı. Bend taraftan gemiler suya bırakılırlardı. Gemi gidene kadar bende su doldurulurdu. Böylece nehrin arzı otuz gezden⁷ fazla olurdu. Ayrıca Kubilay Kaan bu bende toprak dolmaması için bir taş duvarın da yapılmasını emretmişti (Reşidüddîn, 1374 hş., s. 640).

Reşidüddîn Fazlullah, Hanbalık şehrinin denize olan konumunu ve Han'ın nehir üzerinde gemilerin gelişini kolaylaştırmak için yaptığı taşıma kanalını eserinde bize gayet açık bir şekilde aktarmaktadır. Anlaşılacağı üzere Kubilay Han, idarî işlerde olduğu kadar ticareti ve ulaşımı da kolaylaştıracak faaliyetleri desteklemiştir. Bu projeler çağın imkânları düşünülüğünde gayet büyük işlerdi. Ayrıca bu projelerin bilimsel bir kurulun olurundan geçtikten sonra Han tarafından onaylanması Moğol devletinin usulüne uygun bir şekilde işleri halletmeyi tercih ettiğinin de güzel bir örneğidir.

Ayrıca Câmiü't-Tevârih'te bu nehrin uzağında geniş bir yolun bulunduğundan da bahsetmektedir. Bu yoldan kırk günde Maçin'e gidilirdi. Fazla yağmurçok yağmasından çamur olan yolda hayvanlar yürüyemediği için bu yolun tamamı taş ile döşenmiş ve iki yanına ağaçlar dikilmişti. Bu yola ağaçların gölgesi düşmekteydi ve askerlerden başka hiçbir yaratılmış bu ağaçların dallarını kıramaz ve yapraklarından hayvanlara veremezdi. Bu yolun iki tarafında köyler, dükkanlar ve Budist mabetleri vardı (Reşidüddîn, 1374 hş., s. 640). Ayrıca Kubilay Han, Daydu şehrine elli ferseng uzaklıkta olan Kiminfu şehri yaylağına bir saray ve imaret yaptırmak istemekteydi (Reşidüddîn, 1374 hş., s. 641).

Kubilay Han deniz ticaretine ve taşımacılığına önem verdiği gibi kara ulaşımına da önem vermekteydi. Mevcut karayolu ağının korunması için bazı tedbirlerin alındığı görülmektedir. Hanbalık şehrinin dış dünya ile ilişkisinin canlı tutulmaya çalışıldığı ve bunun için bir takım faaliyetlerde bulunduğu Câmiü't-Tevârih'in ifadelerinden açıkça anlaşılmaktadır. Şüphesiz ki bütün bu faaliyetler Moğol istilasının getirdiği iktisadî

⁷ Gez:104 cm denk gelen bir ölçü birimi. (Kantar, 2010, s. 587)

çöküşü ortadan kaldırmak ve yeniden ekonomiyi canlandırmak amacı ile yapılmaktaydı. Benzer uygulamaların diğer şube Moğol devletlerinde de yapıldığı bilinmektedir.

Yerleşim Birimlerinin İdarî Taksimâtı, Hiyerarşisi ve Unvanları

Vilâyet yönetiminin bu dönemde Çin idarî şeklinin etkisi altında olduğu söylenebilir. Şehirler bu dönemde mertebeleri ve lakapları ile bilinirlerdi. Böylece yarlıklar yazıldığında şehrin hâkiminden bahsedilmesine de gerek kalmazdı. İlk meretebe *King*, ikinci meretebe *Du*, üçüncü meretebe *Fu*, dördüncü meretebe *Çu*, beşinci meretebe *Çi*, altıncı meretebe *Kun*, yedinci meretebe *Hin*, sekizinci meretebe *Çin*, dokuzuncu meretebe *Şun* idi. İlk meretebe geniş ülkeler için kullanılırdı; bu ülkeler Fars, Bağdat ve Rum gibi ülkelerdi. İkinci meretebe ise Kaan'ın başkenti için kullanılırdı. Yedinci meretebe küçük şehirler için, sekizincisi ise kasabalar için kullanılırdı. Dokuzuncu meretebe köyleri ve mezraları ifade etmekteydi. Sahil ve limanlar için de *Matu* denilen bir idarî meretebe teşkil edilmişti. (Reşidüddin, 1374 hş., s. 642).

Ülke geneli, idarî olarak on iki kişiden oluşan üst düzey idarî kurulun elinde iken yine Câmîü't-Tevârîh'in ifadesine göre dokuz idarî kısma ayrılmıştı. Bu idarî taksimat önem sırasına ve yerleşim birimine göre hiyerarşik sistem içinde sıralanmış idi. Sahil ve limanlar ise bu dokuz birimden ayrı olarak ele alınmış idi. Fakat Câmîü't-Tevârîh'te üç, dört, beş ve altıncı idarî birimler için bir açıklama yapılmamıştır. Bu yüzden unvan olarak isimleri verilen bu birimlerin tam olarak nasıl bir idarî yerleşime denk geldiği bilinmemektedir.

Ayrıca bu mertebelerin Çin dâhilindeki yerler için mi, yoksa Çin'e dâhil olmayan ama Kubilay Han'ın devletine bağlı olan Selenga ve Kore bölgeleri için de kullanıldığı malum değildir. Yine Reşidüddin Fazlullah'ın Rum, Fars ve Bağdâd'ı örnek olarak sunması aslında bu unvanlara sahip olan memleketlerin durumunu daha iyi anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Devlet Adamlarının Hiyerarşisi ve İdarî Unvanları

Çin ülkesinde bu dönemde uygulamada olan unvanlar devlet ricalinin yerlerini belirlemekteydi. Vezâretin büyük emirlerine *Çingsang* deniliyordu. Askerlerin emirine *Tayfu*, tümen emiri ise *Nakşi* olarak adlandırılmıştı. Dîvândaki nâib, vezir ve emirler Uygur, Hitay yani Kuzey Çin ve Fars kökenli idiler. Dîvânda büyük emirden dört büyük *Çingsang*; ayrıca Uygur, Fars, Hitay ve Erkavun'dan yani Hristiyanlardan çeşitli kavimlerden dört *Finçan* yani Çingsanglara yardım eden yüksek dereceli devlet memurları bulunurdu. Ayrıca bunların da nâibleri de vardı. Kubilay Han zamanından önce Finçanlar Hitaylı idiler, bu dönemde Uygur, Tazik (Fars) ve Moğollara da finçan makamı verilmeye başlandı. Emirler ve hâkimler mertebelere göre yer alırlardı, onların mertebeleri şöyle idi: İlki *Çingsang*'tır, vezâret ve niyâbet işiyle uğraşırlardı. İkincisi *Tayfu*, her biri büyük askerî emirlerdir. Üçüncüsü *Finçan* unvanı taşıyan meretebedir ki; muhtelif kavimlerden nâib ve dîvân vezirleridirler. Dördüncü meretebe *Yuçink*, beşinci meretebe ise *Juçink*, altıncı meretebe *Semçink*, yedincisi *Semi*, sekizincisi *Lençun*'dur.

Dokuzuncu mertebe bilinmemekle beraber, tüm kâtipler dokuzuncu mertebenin emri altında olduğu ifade edilmektedir. (Emîn, 1357 hş., s. 174-175; Reşidüddîn, 1374 hş., s. 642-643).

Câmiü't-Tevârîh'ten anlaşıldığına göre saraya yakın en üst düzey devlet adamları Kubilay Han zamanında hiyerarşik bir sıralamaya tabi idi. Bu bağlamda askerî ve idarî sıralamada Çingsang ve Tayfular ilk sırayı almaktaydılar. Bunları takip eden bürokratik sırada ise Finçanlar bulunmaktaydı ki bunların muhtelif milliyetlere mensup oldukları üzerinde özellikle durulması bizde, Çingsang ve Tayfuların Moğol kökenliler arasından seçildiği kanısını oluşturmaktadır. Yani Çingsang ve Tayfu mertebelerinin altında yer alan diğer yedi sınıf çeşitli kavimlere ait kişilere açıktı. Yerleşim birimlerinde olduğu gibi devlet ricali arasında da dokuz hiyerarşik makamın tesis edildiği anlaşılmaktadır.

Yuçink, Juçink, Semçink, Semi ve Lençun unvanlarına sahip bürokrat ve devlet ileri gelenleri Finçan mertebesinin altında yer almamakta fakat bunlar ile ilgili tanımlayıcı bir bilgi Câmiü't-Tevârîh'te verilmemektedir. Çingsang, Tayfu ve Finçan mertebeleri haricinde yalnızca son mertebe olan fakat ismi malum olmayan dokuzuncu hiyerarşik yapı, kâtip sınıfının bağlı olduğu ve bu sınıfı emri altında tutan bir nevi Reisü'l-Küttâblık makamına denk geldiği anlaşılmaktadır.

Çingsangların ayrıca Büyük Kaan tarafından şube Moğol devletlerine de atandığı bilinmektedir. Emîr Buka ve Pulad Çingsang İlhanlı devletinde bu unvan ile Büyük Kaan tarafından tayin edilen kişilerdir. Bu unvan ile şube Moğol devletlerine atanan kişiler buldukları ülkede fahrî olarak Büyük Kaan'ın vekilliğini yaparlardı. Önemli devlet kararlarında İlhanlı devletinde bu kişilerin görüşüne başvurulduğu bilinmektedir (Galstyan, 2005, s. 77; Reşidüddîn, 1374 hş., s. 812, 834-835; Mîrhand, 1339 hş., V, s. 348, 368-371; Abû'l Farac, 1950, II, s. 643-645; Handmîr, 1333 hş., a, III, s. 137; Şîrâzî, 1346 hş., s. 165; Müstevfi, 1387 hş., s. 601; Âştîyânî, 1374 hş., I-II, s. 248-249; Yazıcı, 1993, VIII, s. 235; Dehkhodâ, 1373 hş., V, s. 7045; Jahn, 1942, VI, s. 288, 291; Âkâcerî-Rezevî, 38, 1382 hş., s. 216; Petruşevsky, 1366 hş., s. 88-89).

Dîvân Teşkilatı, Hiyerarşisi ve Mertebeleri

Moğol devleti Cengiz Han döneminden itibaren Uygur Türklerinin yardımıyla bir dîvân yapısı oluşturmaya başlamıştı. Bu yapı devletin sınırları genişledikçe daha elzem bir vaziyet almaya başladı. Uygur Türklerinin yanı sıra bu teşkilat Yeluçtaysay ve Mahmûd Yalavaç gibi isimlerinde gayretleri ile daha da sistematik bir hale getirilmiştir (Dayı, 2015, 3, s. 64).

Kubilay Han genellikle vakitlerini Daydu denen şehirde geçirmektedir. Büyük dîvân da bu şehirde bulunuyordu. Büyük dîvâna "*Sink* ya da *Sing*" denilmekteydi. Bu dîvânın bir naibinin olduğu ve bu naibin kendisinden daha üst düzeyde olan başka bir naibe danıştığı bilinmektedir. Bu üst düzey naibin bulunduğu dîvânın ismi ise "*Lişe*" idi. Konuyla ilgili durumun bir sureti yazılır ve oradan mertebesi daha yüksek olan "*Luşe*" dîvânına gönderilirdi. Oradan da üçüncü bir dîvâna gönderilirdi. Bu dîvân yapısına da

“Çebyun” denirdi. Buradan dördüncü bir dîvâna gönderilirdi ki; buranın isimi “Tunçenyun”du. Yam işleri (posta) bu dîvânda yapılırdı. Bahsedilen bu üç divan yani Lişe, Luşe ve Çebyun dîvânları Tunçenyun dîvânının yönetimi altında idi. Bunlardan sonra askerî işlerle ilgilenen ilgili konular “*Justai*” ismindeki beşinci bir dîvâna götürülürdü. Altıncı dîvânın ismi ise “*Senevişe*” idi. Tüm elçiler ve bazarganlar bu dîvânda işlerini görürlerdi. Yarlıg ve payzalar bu dîvânda yazılırdı (Reşidüddîn, 1374 hş., s. 643-644).

Anlaşılacağı üzere Moğol döneminde Çin’de idarî açıdan birbiri ile bağlantılı olan birçok dîvân yapısı bulunmaktaydı. Muhtemelen Kaan’ın oturduğu baş şehirde genel Şink adıyla anılan ve altı alt birime ayrılan bir dîvân yapısı mevcut idi. Bu yapılanma birbirinden kopuk değil, birbirlerine takip eden ve aşağıdan en yüksek dîvâna doğru aşamalı olarak birbirlerinin onayına ihtiyaç duyan bir sistem içinde bürokratik işleri yürütmekteydi. Askerî, idarî, ticarî, diplomatik işler ve posta işleri tamamen bu sistemin kontrolü altındaydı.

Adet olduğu üzere her gün zikredilen ümerâ dîvân işlevi gören Şing’e gelirlerdi. Ayrıca dört Çingsang sayılan devlet görevlilerinin ve bitikçilerin her birinin mansıplarının hesabıyla uğraşırlardı. Bu Çingsangların her biri sandalyeye oturur ve her daima önlerinde divitler olurdu. Her emirin muayyen nişânesi ve tamgası⁸ vardı. Birkaç bitikçinin görevi ise her gün dîvâna gelen kişilerin isimlerini yazmaktı. Eğer bir kişi dîvâna az geldi ise o kişi görevinden azledilirdi. Hanbalık’daki şink, azametli olup binlerce yıllık defterler burada saklanıyordu. Bu defterler iyi zapt edilmiş ve iyi korunuyorlardı. Şinkde iki bin kişi çalışmaktaydı. Her şehirde bir şink vardı. Bağdat, Konya, Şirâz gibi Dârü’l-Mülk şehirlerinde bu dîvânlar daha fazla bulunuyordu. Hanbalık’taki dört Çingsang’ın olduğu bu şinkten başka Kaan’ın memleketlerinde on iki tane daha şink vardı. Ayrıca başkent şinginden başka bir yerde Çingsang bulunmazdı. Başkent dışında bulunan bu on iki şing şöyledir (Âyetî, 1346 hş., s. 9; Emîn, 1357 hş., s. 161; Reşidüddîn, 1374 hş., s. 644):

Birincisi, Hanbalık ve Daydu Şink’i.

İkincisi, Selenga ve Curce vilâyeti Şink’i. Selenga şehirlerinin en büyüğü Çunçu’dur. Bu vilâyetin dîvânında Alâaddîn Finçan’ın oğlu Hüsâmeddîn Semçing Almâligî ve Hasan Zuçing bulunmaktadır.

Üçüncüsü, Kukuli ve Kuli vilâyetleri Şink’i. Bu vilâyet başlı başına bir mülktür. Buranın meliğine Vank denilir. Kubilay Han kendi kızını Vank ile evlendirmişti.

Dördüncüsü, Nemking şehri Şink’i. Bu şehir Hitay’ın büyük şehirlerinden olup Karamuran nehrinin kenarındadır. Hitay’ın eski şehirlerinden biridir.

⁸ Asya Hunları’ndan itibaren var olan Tamga, kelime olarak eski Türklerde hakanların resmî mühürlerinin karşılığı için kullanılmıştır. Tamgalar özellikle resmî evraklarda ve elçilik yazışmalarında kullanılırdı. (Donuk, 1988, s. 84; Tezcan, 1990, s. 154; Dehkhodâ, 1373 hş., IV, s. 6117; Kafesoğlu, 1977, s. 67)

Beşincisi, Şekçu şehri Şink'i. Bu şehir Hitay'ın serhat şehridir.

Altıncısı, Hinksay şehri Şink'i. Alâaddîn Finçan'ın oğlu Seyfeddîn Toğaçar Noyan, onun Siyuçing adlı Hitaylı nökeri, Ömer Menzitay, Bîk Hoçe-i Tusî Finçan buradadır.

Yedincisi, Kuçu şehri Şink'i. Buranın hâkimi Bahâeddîn Kandezî'dir.

Sekizincisi, Lukinfu şehri Şink'i. Bu vilâyetin bir tarafı Tangutlara komşudur. Bayan Finçan'ın kardeşi Hasan Finçan ve Laçin Finçan'ın Hasan isimli kardeşi de burada hâkimdirler.

Dokuzuncusu, Kuyulki şehri Şink'i. Büyük bir şehir olup deniz sahilinde büyük bir limanı bulunur. Nokay Nami ve Rükneddîn el-Testerî Finçan burada hâkimdirler.

Onuncusu, Karaçang şehri Şink'i. Büyük bir vilâyettir. Bu vilâyetin Yaçi şehrinde şink bulunur. Buranın halkı tamamen müslümandır. Buranın hâkimleri Yalavac neslinden gelen Yağan Tekin ve Yakub Bey oğlu Ali Bey'dir.

On birincisi, Tangut vilayeti şehirlerinden Kinçanfu şehri Şink'i. Minkekala'nın oğlu bu vilâyettedir. Buranın hâkimi Kaytemiş Finçan'ın kardeşi Daşman Finçan ve Ömer Hitay'dir.

On ikincisi, Tangut şehirlerinden Kamçu şehri Şink'i. Büyük bir memleketdir. Vaçiki burada oturmaktadır. Emîr Hoçe Namî isimli biri buranın hâkimidir (Reşidüddîn, 1374 hş., s. 644-646).

Bu memleketler birbirinden uzak olduğu için buralarda güvenilir şehzâde ve emîrler görev yapmaktaydı. Her şink bu vilâyetlerin en büyük şehirlerinde bulunuyordu. Bu şehirlerde divân görevi yapan Şinkler birçok haneden ve hücreden oluşan bir şekilde yapılmışlardı. Burada birçok mülazım, gulâm, hizmetli ve zâbit çalışmaktaydı (Reşidüddîn, 1374 hş., s. 646).

Câmiü't-Tevârih'teki bu bilgiye göre merkezdeki büyük şinkten başka eyâletlerde bulunan şinklerde Çingsang unvanlı yöneticilerin bulunmadığı kaydedilmektedir. Fakat bu uygulamanın metbu olan Moğol şube devletleri için geçerli olmadığını anlamaktayız. Çünkü İran Moğollarına Kubilay Han tarafından yani Büyük Kaan tarafından atanan Çingsangların varlığı yine aynı eserde ve çağdaş sayılan diğer eserlerde bahsedilmektedir.

Şink olarak adlandırılan divân teşkilatının sadece vilâyet merkezlerinde de benzerinin mevcut olduğu ayrıca belirtilmektedir. Reşidüddîn, yerleşim birimlerin idarî unvanlarında olduğu gibi büyük vilâyet şinklerini de daha iyi anlamamız için eserinde Bağdâd, Konya ve Şirâz gibi büyük şehirleri örnek vererek karşılaştırma yapmamızı sağlamıştır. Ayrıca divânda yani şinkte sadece bu teşkilatta çalışanların maaşlarını

hesaplayan veya görevlilerin işe geliş gidişlerini takip eden bir kâtip sınıfının da var olduğunu bize aktarmaktadır.

Sonuç

Kubilay Han'ın merkezi Çin olan memleket teşkilatı başkente ve taşrada bu yapılanma ile idare edilmekteydi. Anlaşılacağı üzere idarî teşkilata bu dönemde Çin kültürü ağırlıklı olarak kendini göstermektedir. Belirli bir hiyerarşinin olması, merkezden ülke geneline doğru devlet işlerinin yürütülmesi, kayıt tutma ve devlet adamları arasında meşveret anlayışının olması ve ayrıca büyük imar faaliyetlerine girişilmesi Kubilay Han devletinde günümüze çok yakın bir bürokratik anlayışın uygulandığını bize göstermektedir.

KAYNAKLAR

- Abû'l Farac, Gregory. (1950). *Abû'l-Farac Tarihi* (Çev; Ö. R. Doğrul). II. Ankara: TTK Yayınları.
- Âkâcerî, Seyyid Hâşim-Rezevî, Seyyid Ebulfazl. (1382 hş.). *İlel Nâkârkerdî Pûl-i Kâğızî der İktisâd ve Câme'î 'Asr-i İlhânî* (S.38, s.207-226.). Dânişgâh-i Şehîd Beheştî: Pejûheşnâme-i Dânişgede-i Edebiyât.
- Aksarayî, Kerîmüddîn Mahmûd. (2000). *Müsâmeretü'l-Ahbâr* (Çev. M. Öztürk). Ankara: TTK Yayınları.
- Âştîyânî, Abbâs İkbâl. (1374 hş.). *Târîh-i Moğûl ve Evâyl-i Eyyâm-i Tîmûrî*. I-II. Tahran: İntişârâr-i Nâmek.
- Barthold, Vassiliy Viladimiroviç. (1990). *Moğol İstilasına Kadar Türkistan* (Haz. H. D. Yıldız). Ankara: TTK Yayınları.
- Boyle, John Andrew. (1385 hş.). *Târîh-i Dûdmânî Siyâsî-yi İlhânî* (c.V, 290-396). (Trc. Hasan Enûşe). Tahrân: Târîh-i İrân Cambridge, İntişârât-i Emîr Kebîr.
- D'ohsson, M. Baron. (2006). *Moğol Tarihi* (Çev. E. Kalan-Q. Şükürov). İstanbul: IQ Yayınları.
- Dayı, Özkan. (2015). Mahmud Yalavac'ın Moğol İmparatorluğu'ndaki Faaliyetleri (S. 3, s.63-68). *Current Research in Social Sciences*.
- Dehkhodâ, Ali Ekber. (1373 hş.). *Argun* (c.II, s.1580-1585). Tahran: Lugatnâme-i Dehkhodâ.
- Dehkhodâ, Ali Ekber. (1373 hş.). *Çav* (c.V, s.7045). Tahran: Lugatnâme-i Dehkhodâ.
- Dehkhodâ, Ali Ekber. (1373 hş.). *Payze* (c.IV, s.4625). Tahran: Lugatnâme-i Dehkhodâ.

- Dehkhodâ, Ali Ekber. (1373 hş.). Tamga (c.IV, s.6117). Tahrân: Lugatnâme-i Dehkhodâ.
- Dıraman, Harun. (2007). İlhanlı Devleti Veziri Reşidüddîn Fazlullah Hemedânî (1248-1318)'nin Tarım Bilimleri Açısından Önemi (c. III, s. 101-116). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi.
- Donuk, Abdulkadir. (1988). Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Unvan ve Terimler. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Eberhard, Wolfram. (1995). Çin Tarihi, Ankara: TTK Yayınları.
- Ebrû, Hâfız. (1378 hş.). Coğrâfyâyî Hâfız Ebrû (Tsh. Sâdık Seccâdî). I-II, Tahrân: Sâzmân-i Çâp ve İntişârât-i Vezâret-i Ferheng ve İrşâd-i İslâmî.
- Emîn, Şemîs Şerîk. (1357 hş.). İstılâhât-i Dîvân-i Dovrân-i Moğûl. Tahrân: İntişârât-i Ferheng-i Edeb ve Hüner-i İrân.
- Ersoy, F. (2007). Moğol Yazısının Tarihi Gelişimi ve Moğolların Kullandıkları Alfabeler (S. 22, s. 393-404.) Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi.
- Gaffârânî, Alî. (1385 hş.). Reşidüddîn Fazlullah ve Endîşe-i Âbâdgerî der Kalemrû-i İlhânân (S. 71, s. 147-190). Mutâla'ât-i İslâmî.
- Galstyan, A.G. (2005). Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar XIII-XIV. Yüzyıllara Ait Eserlerden Alıntılar (Çev. İlyas Kamalov). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Genç, Reşat. (2002). Karahanlı Devlet Teşkilatı. Ankara: TTK Yayınları
- Grousset, René. (1980). Bozkır İmparatorluğu (Çev. M. R. Uzmen). İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Handmîr, (1333 hş.). Habîbü's-Siyer (Haz. Muhammed Debîr Siyâkî). III. Tahrân: Kitâbferûş-i Hayyâm.
- Handmîr, (ty.). Dustûrü'l-Vuzerâ (Tsh. Sa'îd Nefisî). Tahrân: Çâphâneyi İkbâl.
- İbnü'l İbrî, Ebu'l Ferec. (2011). Târîhu Muhtasari'd-Düvel (Çev. Ş. Yaltkaya). Ankara: TTK Yayınları.
- Kadyânî, Abbâs. (1384 hş.). Târîh Ferheng-i ve Temeddon-i İrân der Dove-i Mogûl, Tahrân: İntişârât-ı Ferhendg-i Mektûb.
- Kadyânî, Abbas. (1387 hş.). Ferheng-i Câm'i-i Târîh-i İrân. Dânişgâh-i Şirâz: İntişârât-i Ârven.
- Kafesoğlu, İbrahim. (1997). Türk Millî Kültürü, Ankara: TTK Yayınları.

- Kalkaşendî, Eş-Şeyh Ebî-il 'Abbâs Ahmed. (1340-1922). *Subhu'l-A'shâ fi Smâ'ati'l-İnşâ*. IV, Kahire: Dâr-ül Mısriyye.
- Kanar, Mehmet. (2010). *Farsça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Say Yayınları.
- Kanar, Mehmet. (1998). *Büyük Sözlük Türkçe-Farsça*. İstanbul: Birim Yayıncılık.
- Karl, Jahn. (1942). *İran'da Kâğıt Para* (c.VI, s.269-309) (Çev. M. A. Köymen), Ankara: Belleten Dergisi.
- Marshall, Robert. (1996). *Doğudan Yükselen Güç Moğollar* (Çev. Füsün Doruker). İstanbul: Sabah Yayınları.
- Mîrhand. (1339 hş.). *Târîh-i Ravzatü's-Safâ*, V. Tahran: İntişârât-i Pîrûz.
- Müsevî, Mustafa. (1370 hş.). *Uygur* (c. X, s. 462-463). Tahran: Dâiret-ül Ma'ârif-i Bozorg-i İslâmî.
- Müstevfî, Hamdullah. (1387 hş.). *Târîh-i Guzîde* (Tsh. Abdülhüseyn Nevâ'î). Tahrân: İntişârât-ı Emîr Kebîr.
- Özgülendli, Osman. (2006). *Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları*, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Petruşevsky, I. P. (1366 hş.). *Târîh-i İctimâ'î- İktisâdîyi İrân der Dovre-i Mogûl* (Trc; Ya'kûb Âjend). Tahrân: İntişârât-i İtlâ'ât.
- Pîrnâyâ, Hasan. (1390 hş.). *Târîh-i Kâmil-i İrân*, Tahrân: İntişârât-i İrân Cihân
- Polo, Marco. (2015). *Marco Polo'nun Geziler Kitabı* (Çev. Ö. Göngören). İstanbul: Yol Yayınları.
- Reşidüddîn, Fazlullâh. (1374 hş.). *Câmiü't-Tevârîh* (Haz. D. B. Kerîmî). Tahrân: İntişârât-i İkbâl.
- Spuler, B. (1968). *İlhanlılar* (c.V/II, s. 967-970). İstanbul: İslâm Ansiklopedisi MEB Yayınları.
- Spuler, Berthold. (2011). *İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1350* (Çev. C. Köprülü). Ankara: TTK Yayınları.
- Şîrâzî, Şehâbeddîn Abdullah b. Fazlullah. (1346 hş.). *Tahrîr-i Târîh-i Vassâf* (Haz. A. Âyetî). Tahran: İntişârât-ı Bonyâd-ı Ferheng-i İrân.
- Taşgîl, Ahmet. (1997). *Hanbalık* (c.XV, s. 524-525). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

- Tezcan, Mehmet. (1990). Eski Türklerde Damga (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum:
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. (1988). Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhâl, Ankara: TTK Yayınları.
- Yasin, Yüsübcan. (2011). Uygur Yazısının Tarihi Dönemleri ve Yayıldığı Bölgelere Genel Bir Bakış (S.9). Ankara: Dil Araştırmaları.
- Yuvalı, Abdülkadir. (1994). İlhanlılar Tarihi I Kuruluş Devri. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Yuvalı, Abdülkadir. (2002). İlhanlılar (c.VIII, s. 359-363). Ankara: Türkler Ansiklopedisi Yeni Türkiye Yayınları.
- Zebihullah-i Safâ. (1349 hş.). Târîh-i Edebiyât der İrân, III, Tahrân: İntişârât-i Firdovs.